
**COURSE: MANAGERIAL ACCOUNTING
LECTURE 6. VARIABLE COSTING AND SEGMENT REPORTING
HOME WORK WITH ANSWERS
XUSAINOV SH. PhD**

**“БОШҚАРУВ ҲИСОБИ - ФАНИ
6 – МАВЗУ. O'ZGARUVCHAN XARAJATLAR VA SEGMENTAR
HISOBOTI
УЙ ВАЗИФАСИ ЖАВОБЛАРИ БИЛАН
ХУСАИНОВ Ш., и.ф.н., доцент
САВОЛЛАРГА ЖАВОБ БЕРИШИНГИЗ КЕРАК:**

---

1. Ўзгарувчан харажатлар бўйича даромад ҳисоботи нима?

Ўзгарувчан харажатлар бўйича даромадлар тўғрисидаги ҳисобот - бу молиявий ҳисобот бўлиб, унда даромаддан ўзгарувчан харажатлар айирилади, натижада ҳисса маржаси олинади. Ҳисса маржаси - маҳсулот сотиш ҳажми унинг ўзгарувчан харажатларидан ошиб кетадиган миқдордир. Ушбу маълумот компания зарарсизлик нуқтасини аниқлаш ёки даромадга боғлиқ бўлган харажатларни топмоқчи бўлганда фойдалидир.

Ўзгарувчан харажатлар ва доимий харажатлар

Компаниялар икки турдаги харажатларни қайд этадилар: ўзгарувчан харажатлар ва доимий харажатлар. Ўзгарувчан харажатлар компания ишлаб чиқарадиган маҳсулот сонига қараб ўзгаради, доимий харажатлар эса маҳсулот сонидан қатъий назар доимий бўлиб қолади. Ўзгарувчан ва доимий харажатларни фарқлаш компанияларга маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий таннархини аниқлашга ёрдам беради.

Масалан, компания кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқариш учун материалларга кўпроқ пул сарфлаши керак, бу эса материалларни ўзгарувчан харажатларга айлантиради. Бироқ, улар қанча маҳсулот ишлаб чиқаришидан қатъи назар, бир хил миқдордаги иш ҳақини тўлашлари мумкин, бу эса иш ҳақини доимий харажатларга айлантиради.

2. Қачон даромаднинг ўзгарувчан таннархидан фойдаланиш керак?

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботидан фойдаланиш компанияларга бир нечта сценарийларда ёрдам бериши мумкин, масалан:

Маҳсулот қарорлари

Менежерлар қайси маҳсулотларни таклиф қилишларини ва қайси бирини тўхтатишларини аниқлаш учун ўзгарувчан харажатлардан фойдаланадилар. Улар бошқа доимий харажатларни ҳисобга олган ҳолда, маҳсулот ўз харажатларини оқлаш учун етарли даромад келтирадими ёки йўқлигини текшириши мумкин.

Мисол учун, агар компания иккита маҳсулот таклиф қилса ва улардан бирини тўхтатса, қолган маҳсулот барча ишлаб чиқариш харажатларини қоплаш учун етарли даромад келтириши керак. Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботидан фойдаланиб, менежер маҳсулотни олиб ташлаш барча ишлаб чиқариш харажатларига қанчалик таъсир қилишини кўриши мумкин. Агар улар маҳсулотни ишлаб чиқаришда давом этса, бу доимий харажатларни тўлашга ёрдам беради, бу эса бизнеснинг рентабеллигини сақлаб қолиш имконини беради.

Назорат қилинадиган харажатлар

Маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ ўзгарувчан харажатларни аниқлаш харажатларни камайтириш мумкин бўлган соҳаларни аниқлашга ёрдам беради. Ўзгарувчан харажатлари юқори бўлган ва истеъмолчилар орасида камроқ машҳурликка эга бўлган маҳсулотларни аниқлаш менежерга ушбу маҳсулотларни ишлаб чиқаришни тўхтатиш мумкинми ёки йўқлигини ҳал қилишга ёрдам беради. Юқори ўзгарувчан харажатларга эга маҳсулотлар ишлаб чиқаришни тўхтаиш компания умумий даромадини оширишга ёрдам беради.

Доимий савдо схемалари

Ўзгарувчан харажатлар менежерларга сотиш схемаларини аниқлашга ва келажакдаги ишлаб чиқариш харажатларини яхшироқ баҳолашга ёрдам беради. Мисол учун, музқаймоқ ишлаб чиқарувчи ширкати, эҳтимол, ёзда қишга қараганда кўпроқ сотувга эга. Музқаймоқ ишлаб чиқариш қанчалик қимматга тушишини билиш компанияга келгуси ёз учун харажатларини яхшироқ баҳолашга ёрдам беради, шунинг учун бу вазиятда ўзгарувчан харажатлар ҳисоботи фойдалидир.

3. Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги даромад ҳисоботини қандай ёзиш керак

Ўзгарувчан харажатлар тўғрисидаги ҳисоботни яратиш учун қуйидаги амаллар орқали бажарилади:

1. Даромадни ҳисоблаш

Сотилган маҳсулотлар сонини ҳар бир маҳсулот таннархига кўпайтириш орқали бизнесдан олинган барча даромадларни кўшиш керак. Буни ҳар бир маҳсулот учун қилиш ва кейин умумий даромадни олиш учун ҳар бир маҳсулотдан олинган барча даромадларни кўшиш мумкин.

Даромадни ҳисоблаш формуласи:

Даромад = сотилган товарлар сони $\times$ маҳсулот нархи

2. Ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини аниқлаш

Ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари материаллар ва материаллар каби нарсаларни ўз ичига олади. Улар, шунингдек, сотилган маҳсулотлар сонига қараб ҳар қандай қўшимча харажатларни ўз ичига олиши мумкин. Сотилган маҳсулотнинг умумий ўзгарувчан таннархини умумий

Ўзгарувчан сотиш харажатларига қўшиб, жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш мумкин.

Умумий ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатларини ҳисоблаш формуласи қуйидагича:

Жами ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари = сотилган маҳсулотнинг ўзгарувчан таннари + ўзгарувчан сотиш харажатлари.

3. Ҳисса маржасини ҳисоблаш

Жами ўзгарувчан операцион харажатларни умумий даромаддан айириш орқали ҳисса маржасини аниқлаш керак.

Маржинал фойдани ҳисоблаш формуласи қуйидагича:

Ҳисса маржаси = Жами савдо даромади - ўзгарувчан ишлаб чиқариш харажатлари

4. Доимий ишлаб чиқариш харажатларни олиб (айириб) ташлаш

Соф фойдани аниқлаш учун барча доимий ишлаб чиқариш харажатларини қўшиш керак. Бунга қўшимча харажатлар ва бошқа маъмурий харажатлар киради. Кейин ушбу рақамни ўз ҳисса маржасидан олиб ташлаш керак.

Соф фойда формуласи:

Соф фойда = ҳисса маржаси - доимий ишлаб чиқариш харажатлари

5. Барча ҳисоб-китобларни битта ҳужжатда жамлаш

Якуний рақамларга эришиш учун ҳар бир қадамни санаб ўтиш муҳим, чунки бу мумкин бўлган хатоларни аниқлашга ёрдам беради. Даромадларни рўйхатга олиш ва кейин ҳиссамаржасини қандай аниқлаш кўриш керак. Соф фойда ёки зарарга эришиш учун доимий операцион харажатларни қандай айираётганини қуйида кўрсатиш лозим.

4. Сегментар ҳисоботнинг моҳияти, турлари ва шакллари ёритиб беринг?

Бозор муносабатлари шароитида бизнес сегменти деб аталувчи янги атама бошқарув ҳисобига кириб келди.

Бизнес сегменти - бу компаниянинг маълум қисмини ёки нисбатан мустақил бўлинмасини муайян ваколатлар ва масъулият бериш мақсадида ажратишдир.

Бошқарув ҳисоби компаниянинг ташкилий тузилмасини ҳисобга олган ҳолда, жавобгарликнинг турли марказлари (бизнес сегментлари) мажмуидан таркиб топади.

Бозор иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда сегментлар бўйича ҳисоботни шакллантириш тартиби 14-сонли молиявий ҳисоботнинг халқаро стандарти (МҲХС) билан тартибга солинади. Бу стандарт 1993 йилдан амал қилиб келмоқда. Унга кўра, сегментларнинг иккита: хўжалик ва географик турлари ажратиб кўрсатилади.

Географик сегмент - бу муайян иқтисодий муҳитда товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришда иштирок этувчи, риск ва фойда каби иқтисодий шарт-шароитлар таъсирида, маълум маконда ҳаракат қилувчи ажратиб қўйилган компонентдир.

Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисининг 1996 йил 30 августдаги 1-сонли қарори билан кучга киритилган “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги қонуннинг 7 - моддасида таъкидланганки, компания раҳбари ҳисоб ва ҳисоботнинг ички ҳўжалик тизимини, ҳўжалик муомалаларини назорат қилиш тартибини, ташқи истеъмолчилар учун молиявий ҳисоботни, солиқлар ва молиявий ҳужжатларнинг бошқа шакллари ва ҳоказоларни ташкил этишга мажбур.

Ташқи истеъмолчилар учун сегментлар бўйича молиявий ҳисоботни тузиш тартиби Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 1998 йил 14 августда 474-сон билан рўйхатга олинган “Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот” номли Ўзбекистон Республикасининг 1-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти (БҲМС) билан тартибга солинади. Ушбу стандартнинг 96-бандида қуйидагилар таъкидланади: “фойдаланувчи учун ҳисоб сиёсатини юритишнинг ўзига хос устуворлиги кўрилганда раҳбарлар ҳўжалик юритувчи субъектнинг таваккалчилигига ва пул оқимининг келажагини баҳолаш имкониятини беришини ҳисобга олишлари керак”.

5. Бошқарув ҳисоботининг стандарт (минимал) тўпламига асос бўладиган тўпламлар нималардан иборат?

Мустақил ишлаб чиқилган ёки марказлаштирилган ҳолда тасдиқланган бошқарув ҳисоботлари мақсадга мувофиқ. Бу ҳисобот шакллари аънавий журнал-ордер шаклини қўлламайдиган компаниялар (кичик компаниялар, фермер ҳўжаликлари, бухгалтерия ҳисобининг соддалаштирилган шаклини қўллаётган компаниялар, бухгалтерия ҳисобини компьютерда махсус ишлаб чиқилган жадвалларда олиб бораётган компаниялар), шунингдек, ҳисобнинг журнал-ордер шаклини қўллашга мослаштирилган компаниялар ҳам (аналитик ҳисоб шаклига ўзгартириш киритиш йўли билан, масалан, янги қўшимча қатор ва устунлар қўшиш орқали, аммо мавжуд ҳисоб тизимини бузмасдан зарур маълумотлар олиш учун мувофиқлаштирилади) юритишлари мумкин.

Бошқарув ҳисоботининг стандарт (минимал) тўпламига асос бўладиган қуйидаги муҳим шакллари келтириш мумкин:

- материаллар ва бутловчи қисмлар заҳиралари тўғрисида ҳисобот;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш бўйича ҳисобот;
- ишлаб чиқарилган маҳсулот (иш, хизматлар) тўғрисида ҳисобот;
- харид қилинган қийматликлар тўғрисида ҳисобот;
- тайёр маҳсулот заҳиралари тўғрисидаги ҳисобот;
- сотишлар тўғрисидаги ҳисобот;
- пул маблағлари ҳаракати тўғрисида ҳисобот;
- дебиторлик ва кредиторлик қарзлари тўғрисида ҳисобот;

- Йиғма ҳисобот.

Молиявий ҳисоботнинг афзаллик томони молиявий ҳолатни, компания фаолияти натижаларини таҳлил этишда ахборот манбаси сифатида қўлланилишида намоғн бўлса, сегментар ҳисобот маълумотлари эса бизнеснинг ҳар бир сегменти иш сифатини баҳолаш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Cost Accounting: A Managerial Emphasis / Horngren T. Ch., Datar S.M., Rajan M.V. / Published by Pearson, 2015
2. Managerial Accounting. 17th Edition / Ray H. Garrison, Eric W. Noreen, Peter C. Brewer / Published by McGraw-Hill Education, 2021
3. Management accounting Information for Decision-Making and Strategy Execution. 6th Edition Anthony A. Atkinson, Robert S. Kaplan, Ella Mae Matsumura. Madison S. Mark Young / Published by Pearson, 2012
4. Boshqaruv hisobi / Pardayev A., Pardayev B. / T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi., 2019
5. Boshqaruv hisobi /Israilov R.I., Maxsudov B.Yu.. / T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2020
6. Boshqaruv hisobi. O'quv qo'llanma / B.A.Xasanov, Z.U.G'aniyev, M.A.Muxamedova / - T.: «Moliya», 2018 - 274 b.
7. <https://buom.ru/otchet-o-pribylyah-i-ubytkah-s-uchetom-peremennyh-zatrat-opredelenie-i-primer/>